

355:929 Путник Р."1903/1912"(093.2) Оригиналан научни рад
355.02"1903/1912"(093.2) Примљен: 18. март 2020.
COBISS.SR-ID 34729737 Прихваћен: 01. јун 2020.

Пуковник др Далибор Денда, научни сарадник
Институт за стратегијска истраживања, Београд
e-mail: dalibor.denda@mod.gov.rs

ГЕНЕРАЛ РАДОМИР ПУТНИК КАО НАЧЕЛНИК ГЛАВНОГ ГЕНЕРАЛШТАБА И МИНИСТАР ВОЈНИ (1903–1912)

АПСТРАКТ: У раду се на основу грађе из српског Војног архива, Архива САНУ, Архива Министарства спољних послова СР Немачке, мемоарске и релевантне домаће и иностране литературе реконструише делатност Радомира Путника као начелника Главног генералштаба српске војске и министра војног у периоду од 1903. до 1912. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Радомир Путник, Србија, Војска, Генералштаб, Министарство војно

Радомир Путник био је један од најталентованијих војних прегалаца које је Србија имала у целокупној својој историји. Поред краља Милана, који је био главни идејни покретач великих војних реформи у које је Србија ушла у последњој четвртини 19. века, највећа заслуга за одличну припрему српске војске за победоносне ратове вођене у периоду од 1912 до 1918. године припада управо њему.¹

¹ О томе видети више: Далибор Денда, „Српска војска у предвечерје епохе ратова 1912–1920”, *Први светски рат и балкански чвор – Зборник радова*, ур. Момчило Павловић (Београд: Институт за савремену историју, 2014), 423–436; Слободан Ђукић, *Страни утицај на развој српске војне доктрине у другој половини 19. и*

Његов утицај на развој професионалне војне организације био је најизразитији баш у периоду од 1903. до 1912, када се налазио на челу српског Главног генералштаба (од 16/29. јуна 1903) и чак три пута обављао дужност министра војног. Министар војни био је први пут у кабинету генерала Саве Грујића од 26. јануара/8. фебруара до 30. јула /12. августа 1904. године, затим у кабинету Николе Пашића у току Царинског рата од 17/30. априла 1906. до 30. марта/12. априла 1908. године и коначно у кабинету Марка Трифковића од 22. маја/4. јуна до 17/30. септембра 1912. године.² У свим тим случајевима рад Главног генералштаба остајао је под његовом контролом и директним упливом пошто положај начелника Генералштаба није попуњаван, већ је ту дужност вршио Путников помоћник.³

Радомир Путник као наставник, педагог и војни теоретичар

Од великог значаја за успешно спровођење војних реформи и припреме војске за рат било је ратно искуство Радомира Путника, али и научни и педагошки рад у коме је оставио видан траг пре пензионисања 1896. године. Свестан Путникове способности и војничког генија био је и сам краљ Милан, иако је у њему доживљавао политичког противника. Краљ га је сматрао нашим најбољим војничким учитељем, који би корисно послужио и великој немачкој или француској војсци.⁴ Путник је пре постављења на чело српске војне организације иза себе имао искуство из учешћа у три рата у којима је командовао Рудничком бригадом (први и други српско-турски рат 1876. и 1877/78) и био начелник штаба Дунавске дивизије (српско-бугарски рат 1885/86). То му је након ратова донело даље на-

првој деценији 20. века (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2019); Александар Животић, *Путникова школа ратне вештине. Главни ђенералштаб војске Краљевине Србије (1903–1914)*. (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2019).

² Живан Ј. Ранковић, *Војвода Радомир Путник – његов живот и рад* (Сарајево: Државна штампарија, 1926), 48.

³ Саво Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 1 (Београд: Војноиздавачки завод, 1984), 219–220.

⁴ *Исто*, 205.

предовање у хијерархији и постављање на положај начелника спољашњег – обавештајног одсека Оперативног одељења српског Главног генералштаба (1886–1888), а потом, до 1890, на положај начелника Оперативног одељења. У војној каријери поново је убрзано напредовао, да би се те 1890. године нашао на позицији помоћника начелника Главног генералштаба и фактички постао трећи човек српске војске. Након тога његова војна каријера из политичких разлога ићи ће силазном путањом све до пензионисања на лични захтев 1896. године.⁵ Као ученик Милојка Лешјанина и Димитрија Ђурића, који су били пруски ђаци и наставили рад такође пруског ђака Ранка Алимпића, оснивача катедре тактике и предавача генералштабне службе на српској артиљеријској школи,⁶ и Путник је био поклоник немачке војне мисли. Према сећањима генерала Драгутина Милутиновића, иако самоук, Путник је од страних језика добро знао само немачки, па се у свом раду на спреми војске за рат издашно користио богатом и садржајном немачком војном литературом.⁷ Путник је важио за једног од највећих војних теоретичара које је Србија имала. Као зрео војни писац јавља се већ 1883, у 36. години, када је објављена његова *Ручна књига за артиљеријске официре*.⁸ Круну његовог теоретског рада ипак чине два рукописа о организацији службе Генералштаба у миру⁹ и рату,¹⁰ са укупно 1.344 странице текста. При обради ових књига Путник се највише користио немачком војном литературом, али није занемаривао ни ис-

⁵ Милић Милићевић, Љубодраг Поповић, *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије* (Београд: Војноиздавачки завод, 2003), 201.

⁶ Радош Љушић, Слађана Бојковић, Милоје Пршић, Божидар Јововић, *Официри у високом школству Србије 1804–1918* (Београд: Војноиздавачки завод, 2000), 469; *Споменица седамдесетпетогодишњице ВА, 1850–1925* (Београд: Штампарска радионица Министарства Војске и Морнарице, 1925), 219, 222; М. Милићевић, Љ. Поповић, *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*, 88–92, 125–129.

⁷ Архив САНУ, 11444, Драгутин Милутиновић, „Војвода Радомир Путник”, *Успомене на наше војводе* (рад у рукопису), Београд, 1939, 4.

⁸ Радомир Путник, *Ручна књига за артиљеријске официре* (Београд: Министарство војно, 1883).

⁹ Радомир Путник, *Служба ђенералштаба (1. део), Служба у мирно доба* (Београд: Министарство војно, 1890).

¹⁰ Радомир Путник, *Служба ђенералштаба (2. део), Служба у ратно доба*, (Београд: Министарство војно, 1899).

такнуте војне писце других земаља. При томе је строго водио рачуна о специфичним српским условима, не преузимајући механички туђе погледе.¹¹ Као хонорарни и редовни професор Војне академије предавао је тактику и генералштабну службу од септембра 1886. до септембра 1887, а потом од фебруара 1888. до јула 1895. године.¹² Док се налазио на тим одговорним функцијама у Генералштабу и Војној академији, он је својим широким војностручним и општим образовањем, проницљивим схватањем ратне вештине и необично добрим памћењем одушевљавао своје сараднике у Главном генералштабу и слушаоце Војне академије, где је његов утицај у смислу уједначавања погледа на основне принципе организације и употребе оружаних снага био веома снажан. Настојећи да се обука старешина што више приближи ратној пракси, Путник је у програм обуке увео такозвану тактичку тематику – решавање конкретно постављених ратних задатака на карти или на терену. Руководећи се девизом „какви су официри, таква је и војска”, од слушалаца је тражио познавање наставних предмета до танчина. Посебну пажњу посвећивао је генералштабним официрима, са којима је организовао генералштабна путовања ради решавања конкретних тактичких задатака на свим значајним операцијским правцима у Србији.¹³ Путник је у српској војсци изградио темељ за извођење тактичких вежбања, поставивши их на научну основу. Састављање и решавање тактичких задатака сматрао је најделикатнијим делом научне спреме официра, кроз које се све старешине од најнижих до највиших најбоље могу упознати са свим принципима и начелима ратне вештине.¹⁴ У време док је предавао на Вишој школи Војне академије кроз његове руке прошло је првих пет класа ове српске високошколске војне установе, са укупно 92 полазника, који ће касније заузети најзначајније командне положаје у српској војсци у време балканских ратова и Првог светског рата. Међу њима су били и генералштабни потпуковник Новак Бранковић из II класе и пуковник

¹¹ С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 1, 188.

¹² Споменица..., 229; Ж. Ј. Ранковић, *Војвода Радомир Путник – његов живот и рад*, 44.

¹³ С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 1, 184.

¹⁴ Ж. Ј. Ранковић, *Војвода Радомир Путник – његов живот и рад*, 128.

Живко Павловић из V класе Више школе Војне академије, који је био главни Путников сарадник у Оперативном одељењу Главног генералштаба из периода након балканских ратова и у Врховној команди у првим годинама Првог светског рата.¹⁵ Великог утицаја на обуку виших старешина српске војске имао је у каснијем периоду Путников Ђак Новак Бранковић, који је на Вишој школи Војне академије увео решавање тактичких задатака апликативном методом на карти и земљишту без унапред предвиђеног решења. Потпуковник Новак Бранковић предавао је тактику од септембра 1901. до јануара 1906. године. Примену ове методе објаснио је у свом најзначајнијем раду *Решавање тактичких задатака*, 1906. године.¹⁶ Та метода примењивана је и на генералштабним путовањима која су организована сваке године за приправнике за генералштабну струку и друге генералштабне официре, којима је од 1903. најчешће руководио сам Путник. На тим путовањима решавани су конкретни стратегијски и тактички задаци на терену. Да би се при решавању тих задатака избегло шаблонизовање и дала превага здравом разуму, прихватано је свако решење уколико је логично и поткрепљено ваљаним аргументима, а не само „школско”. Бранковић и Путник су на тај начин, водећи се геслом да је „у борби све могуће”, дозвољавали критичку анализу сваког задатка, без икаквог ограничавања и арбитарног закључка, што је подстицало самосталност и личну иницијативу старешина свих нивоа.¹⁷ Апликативна метода постаје стандард за читав период у коме се Путник налазио на позицији начелника Главног генералштаба и министра војног, који ће примењивати и Бранковићеви наследници на Катедри тактике потпуковник Милан Ж. Миловановић и други.¹⁸ Од укупно 426 српских официра који су до Великог рата завршили Вишу школу Војне академије, њих 275 или 65% (од X до XX класе Више школе ВА) слуша-

¹⁵ *Споменица седамдесетпетогодишњице ВА, 1850–1925*, 353–355; А. Животић, *Путникова школа ратне вештине...*, 112–117.

¹⁶ Илија Комненовић, „Бранковић, Новак”, *Српски биографски речник*, I (Нови Сад: Матица српска, 2004), 796–797.

¹⁷ С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 1, 228–229.

¹⁸ Милан Ж. Миловановић, „Неколико мисли о тактичкој обуци официра”, *Ратник*, III (1912), 29–43.

ло је тактику код Новака Бранковића и његових наследника.¹⁹ Ако се томе додају и оних 92 који су тај предмет слушали код Путника, цифра српских виших официра који су били под утицајем Путничких концепција прелази 85 одсто.

Поред тога, у време док је Путник био глава војне управе, Главни генералштаб и команде дивизијских области су сваке године организовали вежбе без трупа, по карти или на терену, с већим или мањим бројем официра, зависно од циља вежбе, које су употпуњавале овај и иначе обиман систем усавршавања старешинског кадра и чиме су се његове концепције шириле по дубини српског војног организма.²⁰

Путник је истицао вредност и потребу да највише старешине буду најбољих способности и захтевао да и Генералштаб треба да буде на достојној висини.²¹ Још од самог почетка у српском војнообразовном систему генералштабни официри представљали су елиту српске војске, будући да се до тог нивоа стизало изузетно тешко. Селекција кадрова нарочито је пооштрена са доношењем нове уредбе о ђенералштабној струци од 7/19. децембра 1896. године, када је завршена Виша школа Војне академије уведена као главни почетни услов за прелаз у генералштабну струку, што према Уредби из 1884. године није био случај. Од 1897. године, када се нова уредба почела спроводити, кандидати су се пријављивали на основу расписаног конкурса, а предност су имали официри који су са одличном или врлодобрим успехом завршили Вишу школу.²² Путник је наставио са том праксом. Колико је систем селекције генералштабних официра био ригорозан можда најбоље сведочи чињеница да је двогодишњу припрему за генералштабну струку у периоду од 1880. до 1911. похађало 164 кандидата, од којих је само њих 55 или 33,5% успело да положи завршни испит.²³ Из тих разлога у многим

¹⁹ Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850–1925, 353–363.

²⁰ *Први балкански рат 1912/1913 (операције српске војске)*, I (Београд: Војноисторијски институт, 1959), 232.

²¹ Ж. Ј. Ранковић, *Војвода Радомир Путник – његов живот и рад*, 128.

²² *Уредба о ђенералштабној струци*, Ф.Б.№8266 од 7/19. децембра 1896, *СВЛ* 1388/1896.

²³ Војни архив Београд, пописник 2, кутија 2, фасцикла 3, регистарски број 43/1, лист 67–74 (даље: ВА, п. 2, к. 2, ф. 3, р.б. 43/1, лист. 67–74); *Преглед рада Опе-*
82

армијама генералштабни официри чинили су посебну касту изузетних, која је била уздигнута изнад осталих припадника официрског кора. Највећа заслуга Радомира Путника, који се од 1903. године налазио на положају начелника српског Главног генералштаба, била је та да је умео да зближи Генералштаб и трупу, одређујући правилно делокруг рада генералштабних официра, дајући им улогу стручног, помоћног органа команданата обласних команди и оперативних јединица. Због тога је, како у балканским ратовима, тако и у Првом светском рату, у раду између виших команданата и њихових начелника штабова владала највећа хармонија, што је било од највећег значаја за успешно вођење операција.²⁴

Путник је предузимао и све мере да се војсци издају модерна и савремена правила и упуту за васпитање и обуку и да се отворе разне школе и курсеви, при чему су коришћена сва искуства из енглеско-бурског рата 1899/1900. и руско-јапанског рата 1904/1905. у циљу што боље спреме старешинског кадра – официра и подофицира.²⁵ За стручна усавршавања официра постојале су Пешадијска школа гађања са полигоном у селу Рипањ (јужно од Београда) и Артиљеријска школа гађања са полигоном у селу Косанчић (северозападно од Лесковца). Ове школе, кроз које су у периоду од 1909. до 1911. прошли сви српски официри без обзира на род коме су припадали, одиграле су нарочито позитивну улогу у обучавању командног кадра и његовом оспособљавању за извођење наставе у руковању митраљезима и брзометним топовима, када су ова оруђа уведена у наоружање војске.²⁶ Путник је увео у праксу српске војске и једну лепу и корисну новину, подстичући и омогућавајући што већем броју официра да науче страни језик – француски или немачки. Сваком добром официру који је желео да научи или усаврши страни је-

рацијског одељења Главног генералштаба од 1906. до 1911. године; Ратна ранг-листа активних официра и војних чиновника 1914–1915 (стање 15. августа 1915) (Ниш: Српска краљевска државна штампарија, 1915), 9–11; Ратна ранг-листа резервних официра 1917–1918 (стање 01.06.1918) (Солун, Штампарска радионица Министарства војног, 1918), 8; М. Милићевић, Љ. Поповић, Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије, 57, 69, 108, 134, 155, 197, 222, 250.

²⁴ Милан Раденковић, *Церска операција 1914* (Београд: Војно дело, 1953), 44.

²⁵ Ж. Ј. Ранковић, *Војвода Радомир Путник – његов живот и рад*, 130.

²⁶ *Први балкански рат 1912/1913 (операције српске војске)*, I, 232.

зик одобравао је једногодишње одсуство за одлазак у страну земљу.²⁷ Захваљујући том Путниковом прегалаштву српски официри су се развили у свестрано образоване и војностручно изузетно спремне старешине, које су биле оспособљене да разумеју, критички сагледају и прихвате све најмодерније трендове у развоју ратне вештине, војне организације и технике.

Радомир Путник као један од твораца српске војне доктрине

Као један од најквалификованијих, Путник се бавио и израдом савремене српске војне доктрине. Јуна 1893, као помоћник начелника Главног генералштаба постављен је за председника комисије која је добила задатак да прегледа и оцени пројекат *Ратне службе*, најважнијег прописа сваке војске који служи као основа и путоказ за доношење правилних одлука у циљу успешног решавања ратних задатака у најразличитијим ситуацијама.²⁸ На положају министра војног тада се налазио пуковник Драгутин Франасовић, док је место начелника Главног генералштаба заузимао генерал Јован Мишковић. На изради тог правила било је ангажовано Општевојно одељење Министарства војног. Пошто се правило односило на све родове војске и служило као основа за употребу војске, да би се довело у склад са потребама и захтевима свих родова, формирана је комисија за преглед, измене и допуне ових упута. Поред Путника, који се налазио на њеном челу, од генералштабних официра њен члан био је још и потпуковник Коста Поповић. Остали чланови били су: испред коњице пуковник Лазар Лазаревић, командант коњичке бригаде сталног кадра и коњички мајор Михајло Кумрић; испред артиљерије потпуковници Никодије Стефановић и Леонида Соларевић; испред пешадије пешадијски потпуковник Милан Андрејевић и пешадијски мајори Милан Михајловић и Илија Стевановић и испред инжињерије инжињеријски потпуковници Чедомиљ Миљковић и Јован Поповић. Задатак комисије био је да своју оцену и предлоге

²⁷ Ж. Ј. Ранковић, *Војвода Радомир Путник – његов живот и рад*, 133–134.

²⁸ С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 1, 189.

достави министру војном до средине октобра 1893. године.²⁹ Наредне године изашли су *Упути и прописи за ратну службу*, који ће бити на снази све до 1911. године.³⁰ У овим прописима први пут је, поред заповести, уведена и директива као савремен и флексибилан облик командовања, прилагођен честим променама ситуације у покретном рату, који води порекло из немачке војне доктрине. Упут је прописао и оквире у којима је дозвољена самоиницијатива командантима пукова и самосталних батаљона, која је посебно подстицана.³¹ Из постојећих података ипак се не може у потпуности сагледати колика је била улога Радомира Путника у изради ових правила, али се може препознати његова филозофија ратоводства. Чињеница да је пуковник Радомир Путник био руководиолац маневара у септембру 1893. године и држао критику, која је према речима тадашњег начелника Главног генералштаба генерала Јована Мишковића више личила на предавање како би он радио, иде у прилог индицијама да је нова ратна служба рађена под његовим надзором.³² Заокружен систем којем је са сигурношћу Путник дао свој печат коначно је обелодањен кроз *Ратну службу* из 1911. године. Многи битни ставови ове *Ратне службе* били су под утицајем немачке школе, која је у то време представљала највећи војни ауторитет у Европи. На основу тога правила може се сагледати да се у српској теорији ратне вештине прихватало да променљиви политички циљеви и околности могу увек да модификују стратегију, али да командант мора бити слободан у стварном управљању ратном операцијом. Велика пажња посвећивана је и развоју критичког размишљања код припадника официрског кора. Прихватано је гледиште Молткеа Старијег (Хелмут фон Молтке) да је догматско настојање да се спроведе план операција по сваку цену смртни грех. Пажња је посвећивана охрабривању самоиницијативе код свих команданата, виших и нижих. Основу тог приступа чинила је реченица да „запо-

²⁹ Министарство војно, Решење Ф/Ђ.№ 3185 од 1/13. јуна 1893; *Службени војни лист*, 1893/624–625.

³⁰ С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 1, 189.

³¹ *Упути и прописи за ратну службу* (Београд: Министарство војно, Опште-војно одељење, 1894), 4, 261–262.

³² С. Ђукић, *Страни утицај на развој српске војне доктрине ...*, 89.

вест треба да садржи оно што командант не може да учини сам и ништа више”.³³ На тај начин није се желео паралисати дух војске или осакатити спонтаност акције и реакције потчињених команданата.³⁴ Путник је био свестан да се немачка војна доктрина наметала Србији не само због тога што је била доминантна у Европи, већ и због сличног геостратешког положаја – обе државе налазиле су се између више потенцијалних противника. Опкољене Турском, Аустроугарском и Бугарском, српске границе су биле стратегијски осетљиве. Према речима једног француског писца Србија је била опкољена земља, а њен народ – опкољени народ.³⁵ Мада су се ослањали на сопствена искуства из претходних ратова, српски војни теоретичари са Путником на челу су, као и француски, руски, аустријски и други теоретичари тога времена, били доминантно под утицајем немачке војне доктрине, према којој је напад био у првом плану. У српској *Ратној служби* из 1911, чији је главни идејни творац био Радомир Путник, од немачке су се разликовали само одељци о командовању, о штабовима и заступању на дужности, о посредном прибављању података о непријатељу, о извиђачко-заштитним одредима и о четничком ратовању, док су сви остали одељци били готово истоветни са њом.³⁶ Како се може видети, Путник није слепо прихватао све стране поставке, већ је увек имао у виду српску ситуацију, искуство и традицију. Тако су се неке одредбе *Ратне службе* разликовале од одредаба у осталим европским војскама јер су биле намењене нешколованим трупним официрима, резервним старешинама и подофицирима, чиме се изузетно водило рачуна о специ-

³³ *Први балкански рат 1912/1913 (операције српске војске)*, 227–228.

³⁴ Hajo Holborn, „Moltke i Šlifen”, *Tvorci moderne strategije*, priredio Edvard Mid Eri (Beograd: Vojno delo, 1952), 197.

³⁵ Славица Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878–1903* (Београд: Војноисторијски институт, 2007), 335; Од укупно 1.677 km, граница са Турском износила је 761 km, са Аустроугарском – 406 km, Бугарском – 409 km и Румунијом – 101 km. Србија се простирала на површини од 48.302 km². Имала је облик неправилног четвороугла, чији углови леже у Рачи на Дрини, у Увцу, где он оставља границу Србије, на врху планине Св. Илија и на Дунаву код Текије. На северу су Сава и Дунав одвајали Србију од Аустроугарске, на западу Дрина ју је делила од Босне, на југу се граничила са Турском и Бугарском, а на истоку је Дунав делио од Румуније.

³⁶ Љубомир Балтић, „Турска ратна служба”, *Ратник*, II (1912), 105.

личностима српске војне организације.³⁷ Путник у овом приступу није био сам, пошто је приликом израде националне доктрине идеје о потреби да се узму у обзир карактеристике српске војне организације и карактер и ратничко искуство српског народа заступао и генерал Димитрије Цинцар-Марковић, који се може сматрати творцем концепта стратегијског дочека.³⁸

Основна начела српске *Ратне службе* била су да је циљ сваке борбе уништење непријатеља, да борбена дејства увек треба саобразити стварној ситуацији, да решења буду што једноставнија, с тим да се иницијатива развија у најширим размерама и да се стално тежи постизању ватрене надмоћности.³⁹ Тако су брзо маршевање и вешто маневровање, најшира примена иницијативе и изненађења, вешто коришћење земљишта и маскирања, најтешње узајамно помагање пешадије и артиљерије у нападу и одбрани, али и свестрано коришћење ноћних и четничких (герилских) акција, били основ националне тактичке доктрине српске војске пред балканске ратове.⁴⁰

Читава српска војна организација и систем селекције и обуке кадрова били су подређени доктрини покретног рата. Како је покретни рат наметао веома често мењање ситуације на терену, Путник никада није истицао, нити је веровао у превелику моћ Врховне команде и Генералштаба. Он је сматрао да величанствене победе у рату махом постижу потчињени команданти и да скуп свих тих делимичних успеха вешта управа Врховне команде треба да споји и искористи ради општег успеха.⁴¹ У српској *Ратној служби* из 1911. додатно је разрађена директива која је уведена 1894. и која је остављала могућност за више флексибилности у извршењу задатака. Наглашавано је да је разлика између заповести и директиве у томе што је заповест представљала израз воље старешине за постигнуће намереног циља, која је имала свој опредељени облик и односила се посебице на један догађај, чије је извршење било блиско, и који је

³⁷ С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 1, 232.

³⁸ С. Ђукић, *Страни утицај на развој српске војне доктрине...*, 126–128.

³⁹ *Први балкански рат 1912/1913 (операције српске војске)*, 227–228.

⁴⁰ М. Раденковић, *Церска операција 1914*, 43.

⁴¹ Ж. Ј. Ранковић, *Војвода Радомир Путник – његов живот и рад*, 128–129.

трајао краће или дуже време. Она је обухватала једну ситуацију, постављала циљ, одређивала, распоређивала и упућивала снаге. Директива се, са друге стране, издавала за дуже време и садржала само циљ који је требало постићи, не упуштајући се ни у какве друге подробности и упутства за постизање циља.⁴² У складу са захтевима покретног рата охрабривана је флексибилност и уведен децентрализовани систем извршења, са доста тактичке слободе која је делегирана старешинама нижих јединица, уз већи ниво одговорности и бригае за сопствено људство и испуњавање задатка. У вези с тим полазило се од чињенице да на вођење борбе за победу над непријатељем утиче безброј чинилаца и случајности, тако да није могуће прописати стална правила за све могуће прилике по којима би требало водити борбу да би се дошло до победе. Према српској *Ратној служби* „за сваку дану прилику или случај, старешине упознате са општим стањем ствари и циљем, ослањајући се на своју спремност и свој здрав разум (...) имају, пошто приме заповест од главног команданта, сами да одлучују, у духу опште намере, на избор средстава за победу непријатеља (...).“⁴³ Како се види, овај систем охрабривао је потчињене старешине да буду креативни и да самосталније доносе одлуке у складу с развојем ситуације на терену. У српској *Ратној служби*, у вези с тим, посебно се истиче да „све старешине морају бити добро обучене и ваљано васпитане у најширем смислу самосталности и саморадне, јер при честим променама ситуације, у већини прилика, не могу благовремено стићи заповести озго, услед чега се потчињене старешине морају самостално одлучивати у духу постављеног општег циља“ (директиве – прим. Д. Д.).⁴⁴ Ова начела била су прописана и када је реч о дужностима старешина у борби. Тако се наводи да је „извршавајући свој борбени задатак сваки старешина дужан да има непрестано на уму општи циљ дејстава. И када се увери да су његове намере и заповести као што треба схваћене, оставља својим потчињенима пуну слободу у избору средстава за извр-

⁴² *Ратна служба* (Београд: Штампарска радионица Министарства војног, 1911), 17.

⁴³ *Исто*, 314.

⁴⁴ *Исто*, 383.

шење (члан 979)".⁴⁵ Старешина је био дужан да развија енергичну иницијативу и самосталност и у случајевима кад је била потребна брза помоћ суседним трупам и када се стање ствари изменило од времена издате заповести, а накнадно нове заповести још нису стигле. Требало је увек ићи тамо где се чује пуцањ топова и пушака, сем ако то нарочитом заповешћу није ускраћено и ако сам није био уплетен у борбу или изрично добио какав специјални задатак, који се има извршити без обзира на ма какве друге околности. О оваквим својим самосталним одлукама старешина је био дужан одмах да извести свог претпостављенога, од кога је раније добио задатак (члан 980).⁴⁶

Ова начела била су саобразна немачкој такозваној „тактици задатка“ (*Auftragstaktik*), која је у настави тактике на српској Артиљеријској школи и Војној академији у неким својим елементима била присутна од самог њеног оснивања, да би захваљујући Радомиру Путнику била доведена до савршенства и у потпуности имплементирана у систем.

Све то довело је до доминације немачке војне мисли не само код Путника већ и међу српским официрским кором, о чему посредно сведочи и енглески пуковник Томпсон из времена Првог балканског рата. Према његовим речима официри у штабу Прве српске армије „посматрали су рат као науку а не као драму. Били су то људи који су стално тражили аналогију између њихове тренутне ситуације и неке приближно сличне ситуације из каријере њиховог омиљеног стратега – фон Молткеа”.⁴⁷ Овде треба додати да је и каријерни пут самог војводе Путника био сличан ономе великог пруског реформатора и начелника Великог генералштаба фон Молткеа Старијег.

О Путниковом благонаклоном ставу према Немцима сведочи и епизода из времена акредитовања првог немачког војног аташеа у

⁴⁵ Исто, 401.

⁴⁶ Исто, 401–402.

⁴⁷ Василий Б. Каширин, „Высший и старший командный состав армий стран Балканского полуострова в оценках и суждениях русских военных специалистов в начале XX века”, *Человек на Балканах глазами русских*, ур. Р.П. Гришина, А.Л. Шемякин (Санкт Петербург: Алетейя, 2011), 204.

Београду након по Србију успешно завршених балканских ратова, који се ту нашао од краја маја 1914. године. Реч је о генералштабном капетану Алфреду Бему-Тетелбаху (Alfred Boehm-Tettelbach), који је званично почео да врши дужност од 30. маја 1914. године.⁴⁸ Начелнику српског Главног генералштаба војводи Путнику представио се 21. јула. Немачки војни изасланик је на предају акредитива дошао у пратњи свог аустроугарског колеге генералштабног мајора Ота Гелинека. Том приликом Немац је одмах позван у кабинет начелника Генералштаба војводе Путника на пиће, док је његовом аустријском колеги речено да остане напољу. Гелинек је посебно био увређен јер је закључио да је његов немачки савезник *persona gratissima* у Београду.⁴⁹

Завереничко питање и модернизација војске

Након Мајског преврата 1903. године пуковник Радомир Путник је реактивиран након осмогодишње мировине, унапређен у чин генерала и постављен на положај начелника српског Главног генералштаба. Руски војни аташе пуковник Сисојев није пропустио да примети да је у време владавине династије Обреновића Путник био прогоњен због сумњи да је присталица династије Карађорђевића. По Сисојеву, Путник је док је био у пензији објављивао чланке у штампи и бавио се политиком, припадајући, према истом извору, најекстремнијем крилу Радикалне странке, која је била у завади са режимом краља Александра Обреновића. Сисојев ипак истиче да Путник није непосредно учествовао у преврату 29. маја 1903, мада је ван сваке сумње, по њему, реч о експоненту оних снага које су извршиле преврат. Руски војни аташе ипак истиче да је о новом српском начелнику Главног генералштаба од људи различитих, па и супротстављених политичких уверења, слушао само најбоље. Сви они су безрезервно тврдили да се ради о способном, агилном и вредном

⁴⁸ http://www.geocities.com/~orion47/WEHRMACHT/HEER/General/BOEHM_ALFRED.html/ 09.09.2013/

⁴⁹ Richard Bassett, *For God and Kaiser - The Imperial Austrian Army from 1619 to 1918* (New Haven: Yale University Press, 2015), 425.

официру. Нарочито су истицали његово поштење и чврстоћу уверења, којих се он држао и у периоду када је живео у немилости и сиромаштву, што је, како закључује Сисојев, била ретка појава у Србији.⁵⁰

Нашавши се на челу Главне српске војне управе генерал Радомир Путник (унапређен у тај чин 15/28. јуна 1903) имао је пред собом нимало лак задатак – да војску која је након Мајског преврата 1903. године била раздирана унутрашњим сукобима претвори у прворазредну борбену организацију. Старији завереници, оличени пре свега у личностима Александра Машина, Леониде Соларевића, Јована Атанацковића, Дамјана Поповића, Луке Лазаревића и Петра Мишића, понајвише су утицали на њено морално слабљење и делимично напуштање професионалних стандарда. То кршење професионалних стандарда огледало се у пензионисању способних официра коју су сматрани присталицама Обреновића или противницима тренутног стања, или у њиховом премештању на теже дужности у граничним пуковским окрузима, без обзира на стручне компетенције, затим у постављању старијих завереника на највише командне положаје, док су млађи завереници и без потребних квалификација уписивани на Вишу школу Војне академије, у приправнике за генералштабну струку итд.⁵¹ То је довело до тога да се поједини високи официри који су пензионисани 1904. године (пуковници Ж. Мишић, О. Миливојевић, С. Исаковић) укључе у страначку политику наступајући на неколико зборова Српске народне сељачке слоге, странке која је била антизавереничка,⁵² те и до отворених покушаја побуне у гарнизонима у Нишу (тзв. Нишка афера 1903. године) и Крагујевцу (тзв. Крагујевачка афера 1906. године),⁵³ што је додатно разјединило српски официрски кор. Руски војни изасланик у Србији генералштабни пуковник И. Н. Сисојев писао је у вези с тим да су Карађорђевићи, захваљујући завери, наследили једну деморализо-

⁵⁰ В. Б. Каширин, „Высший и старший командный состав армий стран Балканского полуострова в оценках и суждениях русских военных специалистов в начале XX века”, 197-198.

⁵¹ Васа Казимировић, *Црна рука* (Крагујевац: Призма; Београд: Центар филм, 1997), 177, 200.

⁵² Исто, 235.

⁵³ Исто, 214.

вану, превратом располућену армију, бачену уназад у свом развоју.⁵⁴

Српска војска је због Мајског преврата имала негативан имиџ и у европском јавном мњењу,⁵⁵ укључујући и савезнички руски официрски корпус код чијих је припадника нечовечно убиство породице краља Александра и његових ближњих, као и чињеница да су краљеубице заузеле високе положаје у војсци по доласку на престо Петра Карађорђевића, изазивали осећај гађења.⁵⁶

Нашавши се у тешкој ситуацији Путник је заиста улагао огромне напоре да спречи увлачење официра у страначке борбе, поврати поремећени ред и дисциплину и да на националним идеалима уједини официрски кор и усмери га ка својим војничким задацима. Како закључује Саво Скоко, он је у томе постигао запажене резултате, пре свега захваљујући својој беспрекорној моралној репутацији, непристрасности и апсолутној лојалности према уставу, суверену и државној управи.⁵⁷

Ти његови напори нису остали незапажени, па је и руски војни аташе Сисојев, који је критички разматрао ситуацију у српској војсци, сматрао генерала Путника способним да се избори са последицама преврата и некога ко ће радити на њеном оздрављењу. У свом извештају од 30. новембра / 12. децембра 1904. године он истиче да „генерал Путник не припадајући јавно ни партији 'завереника' ни њиховим противницима делује у односу на официрски кор смирујуће или се труди у карајњој мери да се држи те политике, тако да с те стране његов рад заслужује све симпатије”.⁵⁸

⁵⁴ В. Б. Каширин, „Высший и старший командный состав армий стран Балканского полуострова в оценках и суждениях русских военных специалистов в начале XX века”, 197.

⁵⁵ Опширније видети: Љиљана Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, (Београд : Историјски институт, 1965).

⁵⁶ Василиј Б. Каширин, „Смем ли се ја, син таквог оца осрамоћен вратити у Србију, – Александар, син Живојина Мишића у руском јункерском училишту”, *Војноисторијски гласник*, 1 (2008), 124.

⁵⁷ С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 1, 223.

⁵⁸ В. Б. Каширин, „Высший и старший командный состав армий стран Балканского полуострова в оценках и суждениях русских военных специалистов в начале XX века”, 198.

Као министар војни у влади Николе Пашића Путник је заједно са млађим завереницима помогао Пашићу да 1906. године изнуди пристанак старих завереника на добровољни одлазак у пензију. Након тога краљ је потписао указ о пензионисању петорице вођа завере (Дамјана Поповића, Александра Машина, Петра Мишића, Луке Лазаревића и Љубе Костића), којима је признат пун пензијски стаж и исплаћено из државне касе по 60.000 динара у злату.⁵⁹ На тај начин разрешен је и дипломатски спор са Великом Британијом, а српска војска могла се окренути несметаном мирнодопском развоју.

Потреба за тим била је изузетно велика пошто је због наглог усавршавања наоружања српска војска почела заостајати за суседима и модерним армијама и поред огромних средстава утрошених у ту сврху у претходном периоду. Наиме, крај 19. и почетак 20. века је и период у коме долази до значајног усавршавања митраљеза (*Maxim, Schwartzlose, St. Etienne*) и олучне и остраганске артиљерије. Осим ватреног оружја напредовала је и друга ратна техника, па се тако поред усавршавања жичане телеграфије појављује и телефон, радиотелеграфија и телефонија, аутомобили и авиони.⁶⁰ Да би се и српска војска снабдела најнужнијим борбеним потребама у складу са захтевима савременог рата и економским могућностима земље, захваљујући Путниковој упорности у Главном генералштабу крајем 1904. образована је једна специјална комисија стручњака, чији је задатак био да предложи програм наоружања.⁶¹ На челу Главног генералштаба налазио се тада пуковник Александар Машин.⁶² Комисија је почетком 1905. године предложила да се целокупна пешадија I и II позива постепено наоружа брзометним пушкама *маузер* М.99 калибра 7 mm, а III позив *берданком* или *маузер-коком* М.80. За артиљерију је требало набавити 264 нова брзометна пољска топа, 60 брдских брзометних топова и 36 брзометних хаубица, то јест укупно 90 батерија. Градска и опсадна артиљерија требало је да се попуне са 38 дугачких топова 120 mm, шест дугачких топова 150

⁵⁹ С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 1, 226.

⁶⁰ Више информација у: Petar Томас, *Ratovi i armije XIX veka* (Београд: Vojnoizdavački zavod, 1968), 514–522.

⁶¹ С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 1, 220.

⁶² А. Животић, *Путникова школа ратне вештине...*, 314.

mm и 12 мерзера од 200 до 220 mm.⁶³ Једно од кључних питања за успешно преоружање српске војске било је прибављање страних кредита за наоружање и решавање такозваног „топовског питања“, које је имало и политичку тежину и које је коначно решено крајем 1906. године опредељењем за брзометне топове француског произвођача, фирме „Шнајдер“.⁶⁴ Са овом фирмом почетком новембра 1906. године закључен је уговор за куповину 180 пољских топова 75 mm, 36 брдских и осам коњичких топова.⁶⁵ Међутим, и поред тога по питању набавке наоружања и опреме ништа значајније није урађено ни у наредних неколико година.⁶⁶

Тек је пензионисање старих завереника и тајни рапорт пуковника Александра Машина краљу Петру и министру војном генералу Радомиру Путнику из 1906, у коме је стање обучености и опремљености српске војске оцењено као веома лоше, донекле утицало на то да период страховладе престане и војска се врати редовном стању, те да се озбиљније почне радити на њеној техничкој модернизацији. Рапорт је до априла 1907. процурио и у јавност и био предмет жучних расправа, изазивајући забринутост у широким круговима српског друштва.⁶⁷ Након тога јављају се и нови предлози компетентних официра у вези са модернизацијом српске војске, набавком савремене ратне технике, какав је био рапорт пуковника Дамјана Влајића из 1907. године.⁶⁸

На убрзање процеса модернизације утицала је и Анексиона криза из 1908/1909. године, када је Србија била војнички неспремна да заштити своје националне интересе у Босни и Херцеговини и

⁶³ О томе детаљније: А. Животић, *Путникова школа ратне вештине...*, 313–346.

⁶⁴ О томе опширније: Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*.

⁶⁵ С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 1, 224.

⁶⁶ О томе видети: *Први балкански рат 1912–1913*, I, 225–227.

⁶⁷ О томе видети: Mile Bjelajac, „Slučaj tajnog raporta pukovnika Aleksandra Mašina kralju Petru I i ministru vojnom 1906. godine”, *Vojnoistorijski glasnik*, 1 (1997), 55–79.

⁶⁸ О томе опширније видети: Далибор Денда, „Тајни рапорт пуковника Дамјана Влајића из 1907. године о наоружању и опреми српске војске”, *Војноисторијски гласник*, 2 (2008), 213–230.

пored велике народне енергије и масовних народних протеста против тог чина.⁶⁹

Након тога српска војска се у периоду од 1908. до 1912. опремила савременом артиљеријом, митраљезима, теретним аутомобилима⁷⁰ и била једна од првих која је увела ваздухопловство. Томе је нарочито допринела чињеница да је у новембру 1909. године у Француској закључен зајам од 150 милиона франака, од чега 95 милиона за наоружање и опрему војске.⁷¹ За потребе војске инжињерије из Шведске су 1908. године поручене бомбе, експлозив, пикритска киселина у Немачкој, телефонски и телеграфски материјал за коњицу, артиљерију, пешадију и инжењерију, четири рефлектора, две бежичне телеграфске станице „Телефункен“, једно балонско одељење у Немачкој, водоничка станица у Швајцарској и најмодернија телеграфска и балонска возила.⁷² И то опремање било је праћено бројним аферама, тако да је војска била стални предмет интересовања булеварске штампе и страначке политике. Наиме, једна већа афера у снабдевању војске откривена је у јулу 1910. године. Аферу је изнео у парламенту бивши завереник пензионисани пуковник Петар Мишић. Тада су ухапшена пуковници Рашић и Влајић, одговорни за пријем артиљеријске муниције купљене у иностранству. Због овог случаја министар војни Степа Степановић био је принуђен да поднесе оставку.⁷³

Нови раскол у официрски кор унела је и вест о оснивању тајне официрске организације „Уједињење или смрт“, познатије под називом „Црна рука“, која је процурила у јавност крајем 1911. године. Реч је о организацији карбонарског типа чије су главно језгро чиниле разочаране присталице завере из 1903. године и која је своје идеолошке корене вукла из немачког и италијанског национализма. Основне идеје организације биле су изнете у листу *Пијемонт*. Њи-

⁶⁹ Сава Микић, *Историја југословенског ваздухопловства* (Београд: Штампарија Драг. Грегорића, 1933), 59.

⁷⁰ О томе видети опширније: Далибор Денда, *Аутомобил у српској војсци 1908–1918* (Београд: Одељење за транспорт СМР МО, 2008).

⁷¹ С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 1, 231.

⁷² С. Микић, *Историја југословенског ваздухопловства*, 60–61.

⁷³ В. Казимировић, *Црна рука*, 176.

хови носиоци били су изразити противници парламентарне демократије и либерализма, залагали су се за расну хигијену, морални препород, обнову вере и цркве, јачање војне силе, а на спољнополитичком плану за уједињење Срба и Хрвата, који су по њима представљали један народ, уз ослонац на Русију којој је требало оставити „да бар посредно управља судбином словенске расе”. Организација није презала ни од употребе политичког насиља као средства да се преко реда убрза историјски развој. Врховна централна управа „Црне руке” била је састављена углавном од официра, међу којима је био најистакнутији генералштабни мајор Драгутин Т. Димитријевић Апис, а од цивила уредник *Пијемонта* Љубомир С. Јовановић Чупа. Према оцени Милорада Екмечића радило се о једној од многих официрских завера на подлози масонских ложа, присутних у то време и у другим европским земљама.⁷⁴ Убрзо по сазнању о постојању „Црне руке” официри који су били противници завереника и странчарења у војсци основали су јануара 1912. године друштво „Српско јединство”. Њега су углавном чинили они официри који су пензионисани након Мајског преврата 1903, на челу са генералом Михајлом Срећковићем. Друштво се залагало за појачање националног рада и с тим у вези јачање старешинског ауторитета и дисциплине у војсци.⁷⁵

Смиривању ситуације унутар официрског кора у овом периоду нарочито је допринео генерал Радомир Путник, који је такође имао свој удео у прогону непоћудних официра одмах након завере,⁷⁶ али коме су војнички занат и корист за систем ипак били изнад свега. Због тога и не чуди што је у балканским ратовима за начелника штаба узео иначе прокаженог Живојина Мишића, који је у војску

⁷⁴ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, II (Београд: Просвета, 1989), 623–628. Видети такође опширније и: Владимир Ћоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку* (Београд: Библиотека Града Београда, 1992), 598–646 и В. Казимировић, *Црна рука*, Крагујевац, 1997.

⁷⁵ В. Казимировић, *Црна рука*, 366.

⁷⁶ *Исто*, 201; Радован М. Драшковић, *Преторијанске тежње у Србији – Апис и Црна рука* (Београд: Жагор, 2006), 71;

враћен 1909, за време министровања његовог класног друга генерала Михајла Рашића.⁷⁷

И убрзане модернизацијске мере предузете у овом периоду умногоме су допринеле да српска војска и у погледу техничке опремљености израсте у војну силу способну да се носи с искушењима која су доносили ратне године.

Препоруке генералштабне комисије и артиљеријско-техничког пуковника Дамјана Влајића у великој мери спроведене су у дело, тако да су пред ратове пукови српске војске били наоружани брзометним пушкама система „Маузер” М99/907 и М1910 и ручним бомбама система „Азен”, а њихови допунски батаљони брзометним пушкама М80/907, преправљеним од спорометних у Војнотехничком заводу у Крагујевцу. Пешадијски пукови III позива били су наоружани једнометним пушкама система „Бердан”.⁷⁸ У војсци су се у овом периоду, поред остале технике, налазила 544 топа (од којих 324 модерна) и 230 митраљеза.⁷⁹ Од остале технике међу средствима је било и 10 камиона швајцарске марке „Arbenz” и два аутомобила немачке марке „N.A.G”, док је у току ратних операција 1912/13 њихов број повећан на 50, набавкама возила марке „Dixi” и „Opel” из Немачке.⁸⁰ И машине за шрапнелницу у Војнотехничком заводу у Крагујевцу набављене су у Немачкој након неуспеха с производњом артиљеријске муниције по лиценци француске фирме „Schneider”.⁸¹ Немачка фирма „Erhardt” из Дизелдорфа примила је обавезу да постави потребне инсталације и са својим стручњацима у војнотехничким заводима произведе 80.000 граната, као и да обучи српске инжењере и мајсторе за њихову даљу производњу. Предвиђени ка-

⁷⁷ М. Милићевић, Љ. Поповић, *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*, 157.

⁷⁸ Непосредно пред почетак Првог балканског рата оперативна војска имала је у наоружању 195.671 брзометну пушку, 23.655 пушака М80, 664 коњичка и 3.431 артиљеријски карабин М84. Трећи позив имао је 52.859 старих *берданки* и 1.545 коњичких карабина. (Према: *Први балкански рат 1912–1913*, I, 226).

⁷⁹ Саво Скоко, *Други балкански рат*, I (Београд: Војноисторијски институт, 1968), 256–257.

⁸⁰ Д. Денда, *Аутомобил у српској војсци 1908–1918*, 37–44, 49, 53.

⁸¹ Živomir Spasić, *Kragujevačka fabrika oružja 1853–1953* (Београд: Vojnoizdavački zavod, 1973), 108.

пацитет постројења био је 200 топовских метака за десеточасовни радни дан.⁸² Посао је започет у шрапнелници коју су инсталирали Французи, док су Немци са својим машинама монтирали и нову упаљачницу. Израда зрна и упаљача вршена је по конструкцији фирме „Erhardt”. Директор те фирме са двојицом пословођа и четворицом главних мајстора допутовао је у Крагујевац 16. октобра 1910. године. Већ крајем 1911. године су у фабрикацију зрна и чауре, а идуће 1912. године отпочела је и фабрикација упаљача. Немачки стручњаци остали су у Крагујевцу све до дачетка Првог балканског рата (1912).⁸³ Поред тога Србија је располагала и са две барутане, од којих је једна била у Страгарима код Крагујевца, а друга у Обилићеву код Крушевца, која је била опремљена најмодернијим машинама. Постојала су и два завода за израду војне одеће – у Београду и Нишу.⁸⁴ И српско ратно ваздухопловство ушло је у Први балкански рат спремно. Оно је располагало са осам авиона француских произвођача „Bleriot” и „Farman” и два авиона типа „R.E.P”, набављена за турску војску и заплењена у Нишу по избијању рата, као и једним авионом типа „Dux” са руским пилотом.⁸⁵ Одећна опрема српске војске пред Први балкански рат ипак није у потпуности задовољавала, јер су комплетну опрему имале само јединице I позива, јединице II позива – некомплетну, а јединице III позива и последње одбране – сопствену одећну спрему.⁸⁶ Захваљујући Путниковом преданом раду на челу војне управе српска војска била је тако материјално релативно добро опремљена за предстојеће задатке који су јој се наметали у балканским ратовима и Првом светском рату.

⁸² Auswärtiges Amt, Politisches Archiv, R-11515; Militärangelegenheiten Serbiens vom 1. Oktober 1909 bis 31. Dezember 1910; Serbien: Verhandlungen mit den Fabriken Schneider-Creuzot und Erhardt – Düsseldorf; Militärbericht, Bukarest, den 25. Juni 1910 (Militärattache).

⁸³ Ž. Spasić, *Kragujevačka fabrika oružja 1853–1953*, 108.

⁸⁴ Исто, 127.

⁸⁵ С. Микић, *Историја југословенског ваздухопловства*, 72.

⁸⁶ С. Скоко, *Други балкански рат*, I, 258.

Творац српских ратних планова

Путник је био и главни носилац израде српских ратних планова против Турске, Бугарске и Аустроугарске, на новим претпоставкама, на којима се, према сећањима војводе Живојина Мишића, почело радити у јесен 1903. године. Као основа коришћени су ранији елаборати о концентрацији војске на разним фронтовима, које је у своје време разрађивао генерал Димитрије Цинцар-Марковић. У току зиме 1903/4. године довршена је главна претпоставка концентрације трупа против Турске, а на осталима (према Аустроугарској и Бугарској) отпочео је рад. На претпоставци концентрације трупа у случају рата са Аустроугарском радио је генералштабни пуковник Живојин Мишић све до пензионисања у априлу 1904. године.⁸⁷ Мишићево пензионисање на захтев завереника из тих разлога могло је тешко пасти генералу Путнику, али је и поред тога у Оперативном одељењу Главног генералштаба План концентрације трупа према северном и западном фронту (Аустроугарска) ипак завршен у току 1905. године.⁸⁸ У периоду између 1906. и 1912. израђене су и три комбинације Ратног плана за рат против Турске, чији је главни творац био Радомир Путник.⁸⁹ Његови главни помоћници при изради тог ратног плана били су, према признању самог Путника, пуковници Живојин Мишић и Живко Павловић.⁹⁰ Под његовим руководством до 1907. израђен је Ратни план против Бугарске,⁹¹ а до 1908. и дефинитивно утврђен Ратни план против Аустроугарске.⁹²

⁸⁷ Живојин Мишић, *Моје успомене* (приредио Саво Скоко) (Београд: БИГЗ, 1981³), 232–233.

⁸⁸ *Преглед рада Операцијског одељења Главног генералштаба од 1906. до 1911. године*; ВА, п. 2, к. 2, ф. 3, р.б. 43/1, лист 43, 44, 45.

⁸⁹ Новица Б. Ракочевић, *Ратни планови Србије против Турске од војвода Карађорђа до краља Петра*, (Београд: Штампарија „Давидовић“, 1933), 174–228.

⁹⁰ Юрий Сафронов, *Дневник Верховского* (Москва: Вече, 2014), 218.

⁹¹ *Преглед рада Операцијског одељења Главног генералштаба од 1906. до 1911. године*; ВА, п. 2, к. 2, ф. 3, р.б. 43/1, лист 45.

⁹² О томе видети више: Далибор Денда, „Геополитичке прилике у Европи и српски Ратни план 1914. године“, *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године* – Зборник са научног скупа, ур. Миломир Степић и Љубодраг Ристић (Лајковац: Градска библиотека – Београд: Институт за политичке студије, 2015), 111–138.

Путник је припремио цео механизам у војсци за брзо, тачно и правовремено извршење мобилизације и концентрације српске војске на све фронтове.⁹³ Брзом извођењу мобилизације и концентрације значајно су доприносиле и железнице изграђене у претходном периоду. Путников утицај на планове за изградњу железничке мреже био је велики. Изградња тимочке пруге од Прахова до Ниша, коју је требало допунити ускотрачном пругом Зајечар – Параћин, предузета је превасходно из стратегијских разлога, да би се успоставила саобраћајна веза са Русијом мимо Аустроугарске и Турске.⁹⁴ Путник је брижљиво радио на концентрацијским плановима, улазећи у најситније детаље. Да би се концентрација војске одвијала без икаквих поремећаја, приступило се практичној обуци особља предвиђеног за обављање најважнијих послова. Радови на оправци старих и изградњи нових прилазних путева су убрзани. Постојећа железничка мрежа такође је ужурбано припремана за интензиван војни транспорт: повећан је возни парк, подигнуте су постаје за укрштање возова по ратном графикону, израђене нове водостанице, слагалишта угља и мазива, рампе за укрцавање и искрцавање војних возова од 100 осовина (50 вагона), опремљене су радионице за оправку локомотива и вагона.⁹⁵ Резултати нису изостали, па је након завршетка Првог балканског рата аустроугарски војни аташе потпуковник Ото Гелинек закључио да се српска концентрација морала оценити повољном оценом, ако се узму у обзир лоши путеви и саобраћајна средства, те чињеница да је у Врањској котлини било сакупљено око 110.000 војника. Он је истакао да се српском Генералштабу не може одрећи признање ако се узме у обзир са каквим су средствима која су им стајала на располагању успели брижљиво да припреме и спроведу тај део ратног похода.⁹⁶ Према Живану Ранковићу, мобилизација српске војске пред Први балкански рат 1912/1913. године,

⁹³ Ж. Ј. Ранковић, Војвода Радомир Путник – његов живот и рад, 131.

⁹⁴ С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 1, 224.

⁹⁵ *Исто*, 239.

⁹⁶ Далибор Денда, „Завршни извештаји аустроугарског војног аташеа у Београду о српској војсци у Балканским ратовима 1912/1913”, *Балкански ратови 1912–1913: нова виђења и тумачења* – Зборник радова, књ. 26, ур. Срђан Рудић и Миљан Милкић (Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, 2013), 130.

која је постала углед и пример брзе, ваљане, тачне и потпуне мобилизације, јасно потврђује, и поред јединственог одушевљења за рат, како су сви послови припремљени брижљиво и како треба.⁹⁷

Путник је израдио и спровео у дело и формацију целокупне војске према српским приликама и потребама.⁹⁸ Пошто је 28. јула 1903. године био именован за члана Вишег војног савета, већ на његовој првој седници одржаној 31. августа предложио је да се донесе Уредба о новој формацији војске, којом би се предвидело да се у случају рата формира пет дивизија II позива, уместо две предвиђене старом формацијом.⁹⁹ Захваљујући томе на бази сталног кадра од 2.349 официра и 29.206 подофицира и војника Србија је пред епоху ратова могла мобилисати по пет пешадијских дивизија првог и другог позива и једну коњичку дивизију, са деловима у непосредном саставу армија и Врховне команде у свему 286.818 људи оперативне војске, 55.580 људи трећег позива и 3.310 обвезника последње одбране,¹⁰⁰ што је процентуално у односу на број становника било скоро двоструко више у односу на Аустроугарску.¹⁰¹ Било је планирано и формирање још једне, комбиноване дивизије од прекобројних пукова првог и другог позива, али ће она заживети тек у току Великог рата.

Резултати након дугогодишњег прилежног рада и координације активности на свим нивоима нису изостали, па је и Србији ненаклоњен аустроугарски војни аташе оценио рад српске Врховне команде у ратовима 1912–1913. веома ласкаво, износећи да је од са-

⁹⁷ Ж. Ј. Ранковић, *Војвода Радомир Путник – његов живот и рад*, 131.

⁹⁸ Исто, 130.

⁹⁹ С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 1, 218.

¹⁰⁰ Р. Томас, *Ratovi i armije XIX veka*, 754.

¹⁰¹ Краљевина Србија према попису из 1910. године имала је укупно 2.922.058 становника, који ће и у току Првог светског рата чинити њен основни регрутни потенцијал. У складу са изнетим цифрама, Србија је мобилисала 11,8% целокупног становништва. Од укупно 51.390.223 становника по попису из 1910. године Аустроугарска је у случају рата могла подићи око 3.700.000 људи или 7% укупне популације. Од те цифре било је свега 1.220.000 иоле солидније обучених војника. Основне информације о организацији аустроугарске војске видети у: Boris M. Šapošnjikov, *Mozak vojske* (Београд: Војно дело, 1964); Tado Oršolić, „Војно-територијална подјела и реорганизација аустроугарске војске 1867. – 1890.“, *Rad Zavoda povjesnih znanosti HAZU u Zadru*, 46 (2004), 369–394.

мог почетка владао плански приступ свим орга-низационим питањима и прецизност у изради наређења.¹⁰² Да је за то главна заслуга припадала баш војводи Путнику не треба ни сумњати.

Захваљујући преданом раду генерала Радомира Путника српска војска у периоду пред епоху ратова 1912–1918, вођена на савременим основама, грађена на модерној војној доктрини ослобођеној било какве догме, створила је изузетан старешински кадар, извајан кроз строг систем селекције, отворен за нове идеје и пун самоиницијативе. Располагала је и одлично обученим и национално хомогеним људским материјалом, који је био дисциплинован, национално фанатизован и малим задовољан. Војска је у том периоду опремљена најсавременијом ратном техником, а српска војна индустрија оспособљена да задовољи основне потребе војске за муницијом, одржавањем наоружања и војном одећом, што се постигло уз огромна материјална напрезања читавог друштва. Израдом више варијанти ратних, мобилизацијских и концентрацијских планова српски Главни генералштаб под Путниковим руководством с правом је понео епитет „мозга армије”.

Путников рад на реформи војске дао је прве резултате већ у балканским ратовима, када се он налазио на челу Штаба Врховне команде. Његов систем обуке официра показао се супериорним већ у Кумановској бици, која је великим делом добијена самоиницијативом нижег старешинског кадра. Због добро обављене припреме војске за рат Путник је након Куманова први од српских официра понео чин војводе. И први успеси српске војске у Другом балканском рату и првим годинама Првог светског рата могу се добрим делом приписати преданом реформском раду војводе Радомира Путника. Својим целокупним животом и радом он представља пример како се до великих резултата може доћи само плански, марљивим учењем и дугогодишњим мукотрпним радом, уз постојање људских и моралних квалитета.

¹⁰² Д. Денда, „Завршни извештаји аустроугарског војног аташеа у Београду о српској војсци у Балканским ратовима 1912/1913”, 133.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

Архив САНУ, 11444, Драгутин Милутиновић, „Војвода Радомир Путник”, *Успомене на наше војводе* (рад у рукопису), Београд, 1939.

Војни архив Београд, пописник 2, кутија 2, фасцикла 3, регистарски број 43/1; *Преглед рада Операцијског одељења Главног ђенералштаба од 1906. до 1911. године*.

Auswärtiges Amt, Berlin, Politisches Archiv, R-11515: Militärangelegenheiten Serbiens vom 1. Oktober 1909 bis 31. Dezember 1910.

Објављени извори:

Ратна ранг-листа активних официра и војних чиновника 1914–1915 (стање 15. августа 1915), Ниш: Српска краљевска државна штампарија, 1915.

Ратна ранг-листа резервних официра 1917–1918 (стање 1. 6. 1918), Солун, Штампарска радионица Министарства војног, 1918.

Ратна служба Београд: Штампарска радионица Министарства војног, 1911.

Службени војни лист (1893)

Упути и прописи за ратну службу, Београд: Министарство војно, Општевојно одељење, 1894.

Мемоари и дневници:

Мишић, Живојин. *Моје успомене* (приредио Саво Скоко). Београд: БИГЗ, 1981³.

Сафронов, Юрий. *Дневник Верховского*. Москва: Вече, 2014.

Литература

Алексић-Пејковић, Љиљана. *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*. Београд : Историјски институт, 1965.

Балтић, Љубомир. „Турска ратна служба”, *Ратник*, II (1912), 105–113.

Bassett, Richard. *For God and Keiser - The Imperial Austrian Army from 1619 to 1918*. New Haven: Yale University Press, 2015.

Bjelajac, Mile. „Slučaj tajnog raporta pukovnika Aleksandra Mašina kralju Petru I i ministru vojnom 1906. godine”, *Vojnoistorijski glasnik*, 1 (1997), 55–79.

Денда, Далибор. „Српска војска у предвечерје епохе ратова 1912–1920”, *Први светски рат и балкански чвор – Зборник радова*, ур. Момчило Павловић. Београд: Институт за савремену историју, 2014, 423–436.

Денда, Далибор. „Тајни рапорт пуковника Дамјана Влајића из 1907. године о наоражању и опреми српске војске”, *Војноисторијски гласник*, 2 (2008), 213–230.

Денда, Далибор. „Завршни извештаји аустроугарског војног аташеа у Београду о српској војсци у Балканским ратовима 1912/1913”, *Балкански ратови 1912 – 1913: нова виђења и тумачења – Зборник радова*, књ. 26, ур. Срђан Рудић и Миљан Милкић. Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, 2013, 125–158.

Денда, Далибор. „Геополитичке прилике у Европи и српски Ратни план 1914. године”, *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године – Зборник са научног скупа*, ур. Миломир Степић и Љубодраг Ристић. Лајковац: Градска библиотека – Београд: Институт за политичке студије, 2015, 111–138.

Денда, Далибор. *Аутомобил у српској војсци 1908–1918*. Београд: Одељење за транспорт СМР МО, 2008.

Драшковић, Радован М. *Преторијанске тежње у Србији – Апис и Црна рука*. Београд: Жагор, 2006.

Ђукић, Слободан. *Страни утицај на развој српске војне доктрине у другој половини 19. и првој деценији 20. века*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2019.

Екмечић, Милорад. *Стварање Југославије 1790–1918*, II. Београд: Просвета, 1989.

Животић, Александар. *Путникова школа ратне вештине. Главни ђенералиштаб војске Краљевине Србије (1903–1914)*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2019.

Казимировић, Васа. *Црна рука*. Крагујевац: Призма – Београд: Центар филм, 1997.

Каширин, Василий Б. „Высший и старший командный состав армий стран Балканского полуострова в оценках и суждениях русских военных

специалистов в начале XX века", *Человек на Балканах глазами русских*, ур. Р. П. Гришина, А. Л. Шемякин. Санкт Петербург: Алетейя, 2011, 189–234.

Комненовић, Илија. „Бранковић, Новак”, *Српски биографски речник*, I. Нови Сад: Матица српска, 2004, 796–797.

Љушић, Радош, Слађана Бојковић, Милоје Пршић, Божидар Јововић. *Официри у високом школству Србије 1804–1918*. Београд: Војноиздавачки завод, 2000.

Микић, Сава. *Историја југословенског ваздухопловства*. Београд: Штампарија Драг. Грегорића, 1933.

Милићевић, Милић, Љубодраг Поповић. *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*. Београд: Војноиздавачки завод, 2003.

Миловановић, Милан Ж. „Неколико мисли о тактичкој обуци официра”, *Ратник*, III (1912), 29–43.

Oršolić, Tado. „Vojno-teritirijalna podjela i reorganizacija austrougarske vojske 1867. – 1890.”, *Rad Zavoda povjesnih znanosti HAZU u Zadru*, 46 (2004), 369–394.

Први балкански рат 1912/1913 (операције српске војске), I. Београд: Војноисторијски институт, 1959.

Путник, Радомир. *Ручна књига за артиљеријске официре*. Београд: Министарство војно, 1883.

Путник, Радомир. *Служба ђенералштаба (1. део), Служба у мирно доба*. Београд: Министарство војно, 1890.

Путник, Радомир. *Служба ђенералштаба (2. део), Служба у ратно доба*. Београд: Министарство војно, 1899.

Раденковић, Милан. *Церска операција 1914*. Београд: Војно дело, 1953.

Ранковић, Живан Ј. *Војвода Радомир Путник – његов живот и рад*. Сарајево: Државна штампарија, 1926.

Ракочевић, Новица Б. *Ратни планови Србије против Турске од војвода Карађорђа до краља Петра*. Београд: Штампарија „Давидовић”, 1933.

Ратковић-Костић, Славица. *Европеизација српске војске 1878–1903*. Београд: Војноисторијски институт, 2007.

Скоко, Саво. *Други балкански рат, I*. Београд: Војноисторијски институт, 1968.

Скоко, Саво. *Војвода Радомир Путник*, 1. Београд: Војноиздавачки завод, 1984.

Spasić, Živomir. *Kragujevačka fabrika oružja 1853–1953*. Београд: Војноиздавачки завод, 1973.

Споменица седамдесетпетогодишњице ВА, 1850–1925. Београд: Штампарска радионица Министарства Војске и Морнарице, 1925.

Томас, Петар. *Ratovi i armije XIX veka*. Београд: Војноиздавачки завод, 1968.

Ђоровић, Владимир. *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*. Београд: Библиотека Града Београда, 1992.

Holborn, Hajo. „Moltke i Šliften”, *Tvorci moderne strategije*, priredio Edvard Mid Erl (Београд: Војно дело, 1952), 189–222.

Šapošnjikov, Boris M. *Mozak vojske*. Београд: Војно дело, 1964.

Електронски извори:

http://www.geocities.com/~orion47/WEHRMACHT/HEER/General/BOEHM_ALFRED.html/09.09.2013/

Colonel Dr. Dalibor Denda, Research Fellow
Strategic Research Institute, Belgrade
e-mail: dalibor.denda@mod.gov.rs

GENERAL RADOMIR PUTNIK AS A CHIEF OF THE SERBIAN MAIN GENERAL STAFF AND MINISTER OF THE ARMY (1903- 1912)

(Summary)

General (Field marshal) Radomir Putnik was one of the most prominent military leaders that Serbia had in its whole history. Together with the king Milan Obrenović, Putnik was the main creator of the professional Serbian military organization. Although this two personalities staid on opposite sides regarding the views on Serbian internal and foreign policies, first Serbian king after Kosovo prized Putnik as a great military mind and theorist. Within the Serbian military history Putnik will be remembered as a war commandant, professor of tactics and general staff service, strategist and creator of Serbian war plans against Ottomans, Austria-Hungary and Bulgaria. For whole his work was of a great value his commanding experience from the wars Serbia fought against Turkey in 1876-1878 and Bulgaria 1885/86 in which he acted as a brigade commander and chief of staff of infantry division. During the 1880's and 1890's Putnik was a professor on Serbian war collage and deputy chief of Main General staff. Because of political reasons he was retired in 1896. Reactivated after Coup d'état from 1903 on he was the main figure of Serbian military. In that period he managed to create and fully implement new military doctrine based on German mission type tactics, adopted to the Serbian specifics. His contribution to modernization of Serbian army in the period between 1903 and 1912 was also tremendous. In that period, thanks to his work, Serbia managed to create an army in strength of 10 infantry and one cavalry division obtaining 12% of its all population. Thanks to Putnik's understanding this army was also very well equipped with modern rapid - fire artillery and guns, air-plains, signal equipment and motor cars. Putnik was creator of

Serbian mobilization, concentration and operational plans, and one of the most responsible persons for battle success Serbia gained during the wars fought from 1912 to 1918.

KEY WORDS: Radomir Putnik, Serbia, Army, Generalstaff, Ministry of the Army